

NUSIKALSTAMUMAS LIETUVOJE: KĄ PAKEITĖ TEISĖS REFORMA?

Dr. Alfredas Kiškis

Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo fakulteto Kriminologijos katedra
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius
Telefonas 271 46 18
Elektroninis paštas akiskis@mruni.lt

Pateikta 2005 m. rugsėjo 8 d., parengta spausdinti 2006 m. vasario 23 d.

Santrauka. 2003 m. gegužės 1 d. Lietuvoje galima įvertinti kaip trūkio tašką nusikalstamumo analizėje. Mokslo bendruomenėje vyrauja požiūris, kad įsigaliojus naujesiems Lietuvos Respublikos baudžiamajam, baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo kodeksams bei pasikeitus nusikalstamų veikų registravimo ir apskaitos tvarkai nusikalstamumo raidos analizė, apimanti šių pokyčių laikotarpį, yra metodologiškai nepagrįsta¹. Manoma, kad lyginti nusikalstamumą iki ir po 2003 m. gegužės 1 d. yra nekorektiška dėl didžiulių veikų kriminalizacijos, bausmių sistemos, baudžiamojo proceso bei nusikalstamų veikų registracijos pokyčių. Akivaizdu, kad nusikalstamumo pokyčiai 2003 m. negali būti siejami vien su socialiniais, ekonominiais, kultūriniais ir kitais veiksniais. Teisės reformos įtaka nusikalstamumui buvo vyraujanti, tikėtina, ji užgožė visų kitų veiksmų poveikį.

Tačiau klausimą galima kelti ir kitaip: o kokia yra teisės reformos įtaka nusikalstamumui? Kaip pasikeitė nusikalstamumas ir reakcija į jį naujoje teisinėje aplinkoje? Ar teisės reforma lėmė būtent tokius pokyčius, kurių ja buvo siekiama? Į šiuos klausimus galima bandyti atsakyti lyginant įvairius statistinius rodiklius iki ir po 2003 m. gegužės 1 d.

Straipsnio tikslas – nustatyti nusikalstamumo ir baudžiamojo teisingumo institucijų reakcijos į jį didžiausius statistinius pokyčius naujoje teisinėje aplinkoje bei įvertinti šiuos pokyčius kriminologiniu ir teisės reformos tikslų įgyvendinimo aspektais. Analizuojami statistiniai rodikliai, pateikti baudžiamojo teisingumo institucijų statistinėse ataskaitose.

Pagrindinės sąvokos: nusikalstamumas, bausmės, teisės reforma.

1. MODERNUS NUSIKALSTAMUMO RAIDOS SUPRATIMAS

Vykstant dideliems teisės pokyčiams kyla klausimas, ar tikslinga, ar korektiška šiuo laikotarpiu nagrinėti nusikalstamumo raidą. Kategoriškai neigiantys tokios analizės tikslingumą turėtų atkreipti dėmesį į tai, kad teisės pokyčiai valstybėje vyksta kasmet ir daug kartų – daugiau ar mažiau keičiamas baudžiamasis įstatymas, baudžiamasis procesas, kiti teisės aktai, keičiantys teisinę nusikalstamumo aplinką. Jeigu kiekvieno teisės pokyčio veikiamų statistinių rodiklių raidos analizę laikysime negalima, tai kokius rodiklius galėsime analizuoti? Akivaizdu, kad neturime aiškių kriterijų, kada teisės pokytis, veikiantis konkretų statistinį rodiklį, yra toks stip-

rus, kad šio rodiklio raidos analizė negalima. Neturime ir tikslaus instrumento, leidžiančio pamatuoti šį poveikį. Žinoma, galime matyti esminį socialinių, ekonominių, kultūrinių ir kitų veiksmų bei teisės pokyčių, tokių kaip kriminalizacija, dekriminalizacija, nusikalstamų veikų apskaitos pokyčiai, skirtumą. Pastarieji yra dirbtinai mūsų pačių padaryti tyrinėjamų objektų aibės ir tyrimo metodo (skaičiavimo būdo) pakeitimai. Tačiau **teisė gali būti traktuojama kaip vienas iš daugelio veiksmų, kurių aplinka, tarpusavio sąveika ir poveikis tyrimo objektui virsta rezultatu – mūsų suskaičiuota statistinio rodiklio reikšme.** Konkreti statistinio rodiklio reikšmė išreiškia ne tik objektyvios tikrovės savybę, kuriai atspindėti sukurtas šis rodiklis, bet ir mūsų pasirinktą tiriamų objektų aibę, tyrimo (skaičiavimo) metodą ir kita. Šie mūsų pasirinkimai yra neatskiriami nuo suskaičiuotų rodiklio reikšmių norint tinkamai jas interpretuoti. Iš esmės **tyrimo objektų ir metodų pasirinkimai**

¹ Pavyzdžiui: „... duomenys pagal kai kuriuos nusikalstamumo rodiklius tapo nepalyginami su ankstesnių metų duomenimis ...“ [1, p. 22].

kartu su tiriamos objektyvios tikrovės savybei įtakos turinčiais veiksniais sudaro statistinio rodiklio reikšmės aplinką, neatsiejama nuo rodiklio reikšmės. Pavyzdžiui, konstatuodami, kad N teritorijoje per L laikotarpį užregistruota K nusikalstamų veikų, pripažįstame, kad pagal N teritorijoje galiojusią teisę ir nusikalstamų veikų apskaitos tvarką (kartu su įvykusiais jų pokyčiais) per laikotarpį L veikiant įvairiausiems nusikalstamumui įtakos turintiems veiksniams ir jų pokyčiams buvo užregistruota K nusikalstamų veikų. Taigi teisinė aplinka yra vienas iš veiksnių (be socialinių, ekonominių ir kitų), turinčių įtakos nusikalstamumo statistinio rodiklio reikšmei.

Jeigu griežtai ir kategoriškai reaguotume į kiekvieną didelį veiksnio, reikšmingai veikiančio nusikalstamumą, pokytį, tai nusikalstamumo Lietuvoje kreivė turėtų prasidėti ne nuo 2004 m.², kaip mano „korektiškos“ analizės šalininkai, o ir nuo 1990 m.³, gal ir nuo 1995 m.⁴, gal ir nuo 2004 m. gegužės 1 d.⁵ ir t. t. Taigi nusikalstamumo Lietuvoje kreivė būtų suskaidyta į daugybę mažų atkarpėlių. Nusikalstamumo raidos analizė, kurios minimalus laikotarpis turėtų būti bent treji metai, būtų neįmanoma arba galima tik numatant išlygas. Tačiau kriminologai būtent taip (numatydami išlygas) ir analizuoja nusikalstamumą. Jie išskiria didelius nusikalstamumo raidos Lietuvoje laikotarpius, lygina juos, įvardija veiksnius ir jų pokyčius, turėjusius įtakos nusikalstamumui, atitinkamų laikotarpių bruožus ir pan., pavyzdžiui, [2, p. 45–53]. Tačiau jie neatmeta pačios analizės, palyginimo galimybes. Maža to, nusikalstamumo rodikliai lyginami tų valstybių, kuriose kriminalizacijos ir nusikalstamų veikų registracijos skirtumai ypač dideli. Iš esmės kriminologai jau seniai yra pripažinę nusikalstamumo palyginimo, jo raidos analizės galimybę esant dideliems tiek teisės, tiek ir kitiems socialiniams pokyčiams ir skirtumams. Todėl mes galime ir privalome nenutrūkstamai nagrinėti nusikalstamumą prieš ir po 2003 m. gegužės 1 d., jo pokyčius, baudžiamojo teisingumo institucijų reakcijos pokyčius.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad nusikalstamumo statistinių rodiklių reikšmės veikia daugybė įvairiausių veiksnių, kurie kinta įvairiais deriniais ir amplitudėmis, kurių įtaka rodiklių reikšmėms gana įvairi. Tai natūrali nusikalstamumo statistikos būvio savybė. Nusikalstamumo raidos analizės atmetimas dėl jo rodikliams įtakos turinčių veiksnių didelių pokyčių atspindi siaurą požiūrį. **Modernus nusikalstamumo statistikos supratimas atveria galimybes nagrinėti nusikalstamumo raidą net esminių teisės pokyčių laikotarpiu.** Tačiau analizuojant konkretaus laikotarpio nusikalstamumo raidą būtina įvardyti jo metu įvykusius reikšmingiausius teisės ir kitų veiksnių pokyčius.

² 2004 m. jau visą laiką veikė naujieji Lietuvos Respublikos baudžiamasis, baudžiamojo proceso ir bausmių vykdymo kodeksai bei naujoji nusikalstamų veikų registravimo ir apskaitos tvarka.

³ 1990 m. atkurta Lietuvos nepriklausomybė, prasidėjo didžiuliai politiniai, ekonominiai, kultūriniai, socialiniai pokyčiai.

⁴ 1995 m. įsigaliojo daug Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso pakeitimų.

⁵ 2004 m. gegužės 1 d. Lietuva įstojo į Europos Sąjungą.

2. UŽREGISTRUOTOS NUSIKALSTAMOS VEIKOS

Asmenys, nagrinėjantys nusikalstamumo rodiklius Lietuvoje, baudžiamosios teisės pokyčių 2003 m. įtaką nusikalstamumo duomenų analizei vertina skirtingai. Net jeigu sutinkama, kad registruotojo nusikalstamumo Lietuvoje kreivė turėtų būti nenutrūkstamai tęsiama, išsiskiria dvi nuomonės, kaip tai turi būti daroma. Ką reiktų vaizduoti – nusikaltimus ar nusikalstamas veikas?

Vieni mano, kad nusikalstamumą šiuo aspektu geriausiai apibūdina nusikaltimų skaičius (būklė, lygis). Jie siūlo tęsti Lietuvoje užregistruotų nusikaltimų skaičiaus ir lygio kreives, jas naudoti analizuojant nusikalstamumo raidą ir lyginant nusikalstamumą tarp valstybių.

Kiti mano, kad nusikalstamumą išreiškia visos baudžiamuoju įstatymu kriminalizuotos veikos, t. y. nusikalstamos veikos (nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai). Jie siūlo tęsti Lietuvoje užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus ir lygio kreives, jas naudoti analizuojant nusikalstamumo raidą ir lyginant nusikalstamumą tarp valstybių. Tarptautinėje nusikalstamumo statistikoje naudojami būtent nusikalstamų veikų skaičiai, kai lyginamas bendras registruotasis nusikalstamumas, nors vartojamas angliškas terminas „*crimes*“ [3].

Ką naudoti (nusikaltimus ar nusikalstamas veikas) analizuojant nusikalstamumą kaip socialinį reiškinį Lietuvoje ir lyginant nusikalstamumą skirtingose valstybėse – susitarimo dalykas. Tačiau teisiškai korektiškas tik vienas variantas. Nusikalstamos veikos atitinka visas kriminalizuotas veikas⁶. Todėl **nusikalstamumo analizės objektas turi būti nusikalstamos veikos.** Įžvelgiant kokybinį, nors ir sutartinį⁷, skirtumą tarp nusikaltimų bei baudžiamųjų nusižengimų tikslinga nagrinėti ne tik nusikalstamų veikų, bet ir nusikaltimų skaičiaus raidą.

Pirmajame paveiksle matyti, kad registruotojo nusikalstamumo Lietuvoje kreivė 2003 m. pakeitė kryptį – nusikalstamų veikų padaugėjo 17,2 proc. (palyginti su 2002 m.), o 2004 m. – 9,7 proc. (palyginti su 2003 m.) [5]. Galima manyti, kad tai lėmė naujos rūšies nusikalstamos veikos – baudžiamieji nusižengimai⁸. Tačiau analizuojant tik nusikaltimų raidą paaiškėja, kad 2003 m. užregistruotų nusikaltimų Lietuvoje padaugėjo 8,8 proc. (palyginti su 2002 m.), o 2004 m. – 6,4 proc. (palyginti su 2003 m.) [6].

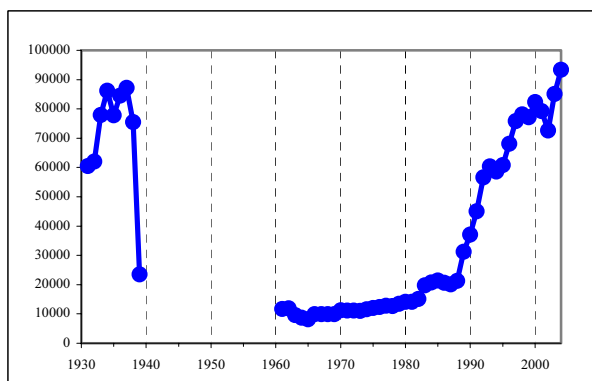
Taigi **registruotasis nusikalstamumas Lietuvoje 2003 ir 2004 m. didėjo** atitinkamai po 17,2 ir 9,7 proc. Ši išvada vienareikšmė. Jeigu norėtume ką nors pasakyti apie realiojo nusikalstamumo raidą, reiktų naudoti papildomą instrumentariją: užregistruotų pareiškimų ir pranešimų apie nusikalstamas veikas, pradėtų ikiteisimi-

⁶ Iki 2003 m. gegužės 1 d. visos nusikalstamos veikos Lietuvoje buvo tik nusikaltimai.

⁷ Pavyzdžiui, Latvijos baudžiamajame įstatyme skiriamoji riba tarp nusikaltimų ir baudžiamųjų nusižengimų brėžiama kitoje vietoje negu Lietuvoje. Latvijoje baudžiamasis nusižengimas yra tokia nusikalstama veika, už kurią baudžiamajame įstatyme numatyta didžiausia bausmė neviršija dvejų laisvės atėmimo metų [4].

⁸ Dalį registruojamų baudžiamųjų nusižengimų sudaro veikos, kurios anksčiau buvo administraciniai teisės pažeidimai.

nių tyrimų remiantis pareiškimais ir pranešimais, atsiskyty pradėti ikiteisminių tyrimų, viktimologinių apklausų duomenų analizę ir kt. Deja, išgaliojus naujai nusikalstamų veikų registracijos tvarkai išsamūs duomenys apie pranešimus ir pareiškimus dėl nusikalstamų veikų Informatikos ir ryšių departamente prie Vidaus reikalų ministerijos nebekaupiami. Teoriškai remiantis kiekvienu pareiškimu ir pranešimu apie įvykį, turintį nusikalstamos veikos požymių, turėtų būti pradedamas ikiteisminis tyrimas, tačiau praktiškai ne visada būna taip – dar vis randama būdų, kaip dirbtinai mažinti registruotąjį nusikalstamumą.

1 pav. Užregistruotų nusikalstamų veikų skaičius Lietuvoje 1931–2004 m. [5]

Išnagrinėjus atskirų rūšių nusikalstamų veikų raidą Lietuvoje 2002–2004 m.⁹ nustatyti akivaizdūs pokyčiai:

- didėjo užregistruotų išžagininimų (su pasikėsini-
mais) skaičius (2004 m. užregistruota 38,3 proc.
daugiau negu 2002 m.);
- daugėjo vagysčių (2003 m. – 15,4 proc., 2004 m.
– 4 proc.)¹⁰;
- daugėjo vagysčių, padarytų įsibraunant į gyve-
namąją patalpą (2003 m. – 22,7 proc., 2004 m. –
7 proc.);
- daugėjo vagysčių iš parduotuvių ir kitų prekybos
vietų (2003 m. – 82,7 proc., 2004 m. – 4,1 proc.);
- daugėjo vagysčių iš transporto priemonių (2003
m. – 9,8 proc., 2004 m. – 27,4 proc.);
- nuolat didėjo plėšimų skaičius (trejus metus iš ei-
lės po 8,2–8,5 proc.);
- staigiai didėjo turto prievartavimų skaičius (per
dvejus metus padidėjo daugiau nei 2 kartus: 2003
m. – 62,4 proc., 2004 m. – 25 proc.);
- ketverius metus iš eilės smarkiai didėjo sukčia-
vimų skaičius (2001 m. – 20 proc., 2002 m. –
10,7 proc., 2003 m. – 27,5 proc., 2004 m. – 8,8
proc.);
- staigiai didėjo tyčinio turto sunaikinimo ar suga-
dinimo skaičius (per dvejus metus padidėjo 3,3

⁹ Raidos analizei pasirinktas minimalus laikotarpis, apimantis 2003 m. įvykusius didelius teisinius pokyčius.

¹⁰ Vagysčių skaičiaus pokyčiai paprastai daugiausia lemia viso nusikalstamumo pokyčius.

karto: 2003 m. – 125,6 proc., 2004 m. – 47,3 proc.);

- staigiai didėjo viešosios tvarkos pažeidimų skai-
čius (per dvejus metus padidėjo beveik 2 kartus:
2003 m. – 43,7 proc., 2004 m. – 28,1 proc.);
- nuosekliai didėjo užregistruotų nusikalstamų vei-
kų, susijusių su neteisėtu disponavimu narkoti-
nėmis ar psichotropinėmis medžiagomis, jų plati-
nimu ir gamyba, skaičius (2004 m. padidėjo net
50 proc.);
- daugėjo kelių transporto eismo saugumo taisyk-
lių pažeidimų, dėl kurių žuvo žmogus (2004 m.
užregistruota 57,1 proc. daugiau negu 2002 m.);
- didėjo nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose
vietose, skaičius (per dvejus metus padidėjo 57
proc.: 2003 m. – 33,7 proc., 2004 m. – 17,2
proc.) [7].

Nagrinėjamu laikotarpiu nustatyti kai kurie didesni nusikalstamų veikų skaičiaus pokyčiai ir mažėjimo kryptimi:

- mažėjo turto pasisavinimo ar iššvaistymo skai-
čius (2004 m. užregistruota 25,6 proc. mažiau
negu 2002 m.);
- mažėjo vaiko įtraukimo į nusikalstamą veiką at-
vejų trejus metus iš eilės (2002 m. – 19,5 proc.,
2003 m. – 45,6 proc., 2004 m. – 13,9 proc.);
- mažėjo ištirtų nusikalstamų veikų, kurias padarė
neblaivūs asmenys, skaičius (2003 m. – 26,4
proc., 2004 m. – 4,2 proc.);
- mažėjo ištirtų nusikalstamų veikų, kurias padarė
asmenys, anksčiau padarę nusikalstamas veikas,
skaičius (2004 m. užregistruota 24,7 proc. ma-
žiau negu 2002 m.)¹¹.

Nustatyti didesni keli vadinamųjų ekonominių nu-
sikalstamų veikų¹² analizuojamuoju laikotarpiu poky-
čiai, tačiau jų pobūdis veda prie išvados, kad pokyčiai
nenulemti būtent teisinės aplinkos pokyčių. Pavyzdžiui,
2003 m. matyti užregistruotų kontrabandos atvejų stai-
gus sumažėjimas (50 proc. mažiau negu 2002 m.). Ta-
čiau šis pokytis – tai įprasta daugiamečių padėtis, kai per
metus vidutiniškai užregistruojama apie 100 kontraban-
dos atvejų (1998–2004), tik 2002 m. buvo užregistruoti
204 kontrabandos atvejai [8]. Ekonominio pobūdžio nu-
sikalstamos veikos dažniausiai užregistruojamos atitin-
kamų tarnybų iniciatyva. Jos labiau apibūdina šių tarny-
bų veiklą, o ne realųjį nusikalstamumą.

Teigiamas įvairių tarnybų veiklos rezultatas yra
dvejus metus iš eilės didėjantis užkardytų nusikalstamų
veikų skaičius (2003 m. – 36,5 proc., 2004 m. – 40,1

¹¹ Recidyvinio nusikalstamumo staigus sumažėjimas 2003 m. (30,9 proc.) yra labai netikėtas ir sunkiai paaiškinamas. Šis sumažėjimas gali būti nulemtas naujųjų statistinių kortelių, kurių informacijoje remiantis skaičiuojama nusikalstamumo statistika, suformuluota neįprasta pozicija – „pakartotinai padarė nusikalstamą veiką (kriminologinis recidyvas)“. Asmenys, pildantys šias korteles, galėjo nesuprasti, kas tai yra „kriminologinis recidyvas“, ir dėl to nepažymėti šios pozicijos.

¹² Teisingiau reiktų vadinti nusikalstamų veikų, kurias tiria ekonominė, finansinių nusikaltimų tyrimo tarnybos, muitinės kriminalinė policija ar pan.

proc.). Kiekviena užkardyta nusikalstama veika – tai žalos, kuri galėjo atsirasti, jei nusikalstama veika būtų padaryta, išvengimas.

Galima būtų nagrinėti, kokios yra šių didesnių pokyčių priežastys. Tam kiekvienu atveju reiktų surinkti ir apdoroti daug informacijos, susijusios su konkrečia nusikalstama veika – tiek apie teisės pokyčius, tiek ir apie kitus veiksnius, kurių įtaka galėjo būti reikšminga. Tačiau išvados vis vien būtų daugiau ar mažiau tikėtinos. Ribota straipsnio apimtis ir tikslas – nustatyti didžiausius nusikalstamumo pokyčius – verčia atsisakyti šios analizės. Nusikalstamų veikų raidos priežasčių įvardijimas labai pageidautinas, tačiau dėl siauros analitinės bazės paprastai būna menkavertis ir diskutuotinas.

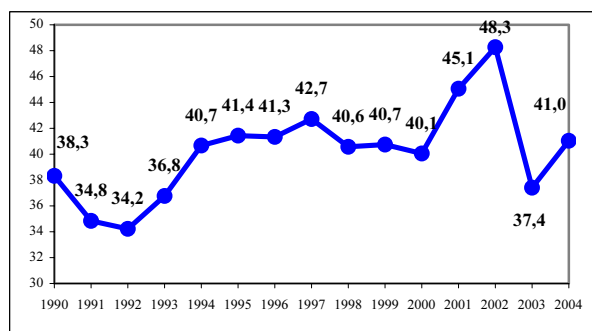
Bendrojo nusikalstamumo Lietuvoje geografinis pasiskirstymas nagrinėjamoju laikotarpiu išliko panašus¹³. Aukštesnis nusikalstamumo lygis būdingas ekonomiškai labiausiai išsivysčiusioms zonoms (Vilniaus m., Klaipėdos m., Panevėžio m. ir raj., Kauno m. ir Šiaulių m.) bei kurortams, kuriuose sezono metu būna didelis poilsiautojų antplūdis (Palangos m., Neringos m.).

3. IŠTIRTOS NUSIKALSTAMOS VEIKOS

Vienas iš Baudžiamojo proceso reformos tikslų buvo šio proceso didesnis efektyvumas – siekis greičiau ir daugiau ištirti nusikalstamų veikų. Tikslinga panagrinėti, kaip pasikeitė teisėsaugos institucijų reakcija į nusikalstamumą veikų ištyrimo prasme. Analizei pirmiausia pasirinkta ištirtų nusikalstamų veikų procentinė dalis. Visų aspektų, apibūdinančių ištyrimą, ji neaprepia, tačiau šis rodiklis yra pagrindinis nagrinėjant nusikalstamų veikų ištyrimo problemas.

Kaip matyti 2 paveiksle, **ištirtų nusikalstamų veikų procentas Lietuvoje 2003 m. labai sumažėjo ir nors 2004 m. padidėjo, tačiau išliko gerokai mažesnis, negu buvo 2002 m.**¹⁴. Panaši ir ištirtų nusikalstamų procentinės dalies kreivė. Matydami ištirtų nusikalstamų veikų procentinės dalies sumažėjimą neturėtume neigiamai vertinti teisės reformos padarinių. Sunku išlaikyti tokį pat ištirtų veikų procentą padidėjus užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiui, jei jų tyrimui skirti išteklių liko panašūs.

Nagrinėjant ištirtų nusikalstamų veikų procento didžiausius pokyčius **pagal atskiras veikų rūšis išryškėja tipinė tendencija – užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus smarkus padidėjimas lemia ištirtų nusikalstamų veikų procento didelį sumažėjimą**. Ši tendencija atspindi natūralų vienodų išteklių dėsningumą – kuo daugiau užregistruojama nusikalstamų veikų, tuo mažiau jų ištiriama. Nusikalstamos veikos, kurioms būdinga ši tendencija, yra:

2 pav. Ištirta nusikalstamų veikų Lietuvoje 1990–2004 m. proc. [5]

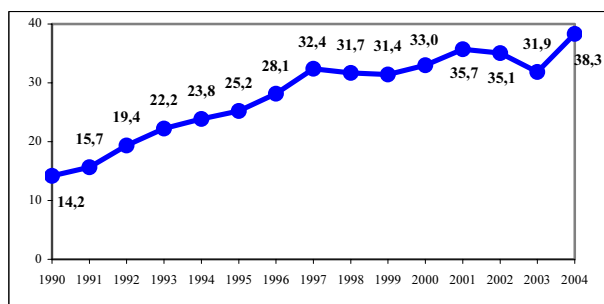
- išžaginimai (2002 m. ištirta 86,2 proc., 2003 m. – 39,2 proc., 2004 m. – 53,1 proc.);
- vagystės iš parduotuvių ir kitų prekybos vietų (2002 m. ištirta 46,7 proc., 2003 m. – 41,2 proc., 2004 m. – 36,6 proc.);
- vagystės iš transporto priemonių (2002 m. ištirta 23 proc., 2003 m. – 17,7 proc., 2004 m. – 16,1 proc.);
- turto prievartavimai (2002 m. ištirta 87,6 proc., 2003 m. – 65,9 proc., 2004 m. – 66,7 proc.);
- sukčiavimai (2002 m. ištirta 77,3 proc., 2003 m. – 55,9 proc., 2004 m. – 64 proc.);
- viešosios tvarkos pažeidimai (2002 m. ištirta 67,4 proc., 2003 m. – 48,3 proc., 2004 m. – 46,2 proc.);
- nusikalstamos veikos, susijusios su disponavimu narkotinėmis ar psichotropinėmis, nuodingosiomis ar stipriai veikiančiomis medžiagomis (2002 m. ištirta 89 proc., 2003 m. – 76,1 proc., 2004 m. – 72,9 proc.).

Galima pastebėti ir kitą tendenciją, susijusią su dideliais nusikalstamų veikų ar ištirtų veikų procento pokyčiais. Čia didelis užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus pokytis susijęs su dideliu ištirtų nusikalstamų veikų procento pokyčiu ne priešinga, o ta pačia linkme (didėjimo ar mažėjimo) arba nedideliu ištirtų veikų pokyčiu bet kuria linkme, taip pat nedideliu užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus pokytis susijęs su dideliu ištirtų nusikalstamų veikų procento pokyčiu. Nors sunkių sveikatos sutrikdymų 2004 m. užregistruota tik šiek tiek mažiau (–4 proc.), tačiau šių nusikalstamų veikų ištyrimas padidėjo (nuo 61,3 proc. 2003 m. iki 77,8 proc. 2004 m.). Labai sumažėjo gyvulių vagysčių skaičius (2003 m. sumažėjo 24,9 proc., 2004 m. padidėjo 2,5 proc.) ir šių veikų ištyrimas taip pat labai sumažėjo (2002 m. ištirta 31,9 proc., 2003 m. – 30,6 proc., 2004 m. – 19,7 proc.). Tyčinis turto sunaikinimo ar sugadinimo skaičius labai padidėjo (2003 m. – 125,6 proc., 2004 m. – 47,3 proc.), tačiau šių veikų ištyrimas keitėsi mažai (2002 m. ištirta 33,9 proc., 2003 m. – 39,6 proc., 2004 m. – 38,5 proc.). Labai padidėjo nusikalstamų veikų, padarytų viešosiose vietose, skaičius (2003 m. – 33,7 proc., 2004 m. – 17,2 proc.), tačiau šių nusikalstamų

¹³ Tai logiška, nes teisė keitėsi visoje Lietuvoje vienodai (skirtinose teritorijose galėjo skirtis tik teisės taikymas). Didesni nusikalstamumo teritorinio pasiskirstymo pokyčiai galėjo atsirasti ne dėl teisės pokyčių, o dėl kitų veiksnių.

¹⁴ Pažymėtina, kad visi 2 paveiksle pateikti duomenys yra apskaičiuoti pagal naująją metodiką – pagal ją ištirtų nusikalstamų veikų dalis yra lygi atskaitiniam laikotarpiu ištirtų ir šiuo laikotarpiu užregistruotų nusikalstamų veikų santykiui.

veikų ištyrimas pakito nežymiai (2002 m. ištirta 32 proc., 2003 m. – 27,4 proc., 2004 m. – 33,8 proc.). Ši tendencija atspindi didelį teisės pokyčių, išteklių perskirstymo bei kitų veiksnių poveikį nusikalstamų veikų tyrimui. Konkrečių veiksnių vaidmeniui nustatyti reikalingi išsamesni tyrimai.

3 pav. Ištirtų nusikalstamų veikų skaičius Lietuvoje 1990–2004 m. tūkst. [8]

Nagrinėdami per metus ištirtų nusikalstamų veikų absoliučius skaičius (2002 m. ištirtos 35 075 nusikalstamos veikos, 2003 m. – 31 854, 2004 m. – 38 335) [8] galime pastebėti, kad, išskyrus sumažėjimą 2003 m., **naujoje teisinėje aplinkoje ištiriama daugiau nusikalstamų veikų**¹⁵. 2003 m. nusikalstamų veikų ištyrimo aspektu vertintini kaip veikų tyrimo sutrikimas įsigaliojus dideliame teisės pokyčių skaičiui.

Svarbus nusikalstamų veikų tyrimo aspektas yra tardymo izoliatoriuje praleistas asmenų laikas iki nuteisimo. Jis apibūdina nusikaltimų tyrimo galimybes, turi įtakos piliečių santykiui su teisėsaugos institucijomis, nes asmeniui atimama laisvė dar neįrodžius, kad jis yra kaltas. Deja, **praleisto tardymo izoliatoriuje laiko iki nuteisimo vidurkis 2001–2004 m. beveik nesikeitė** (1 lentelė). Taigi baudžiamojo proceso spartėjimo šiuo aspektu nenustatyta.

4. BAUSMĖS

Siekis mažinti nusikalstamumą didinant bausmes atspindi siaurą, paviršutinišką, nemokslinį kriminogeninių procesų supratimą. Labai griežtos bausmės, taikomos kai kuriose kultūrose, padeda spręsti nusikaltimų problemą, tačiau įstatyme numatytos arba taikytos bausmės griežtumas yra tik vienas iš daugybės veiksnių, turinčių įtakos elgesio varianto pasirinkimui. Beje, ne pats reikšmingiausias šiam pasirinkimui. Ypač prieštaringai vertinama laisvės atėmimo bausmė, kurios trukmė pati savaime retai turi resocializuojamąjį poveikį. Daug dažniau laisvės atėmimo bausmės vykdymo problemos sukelia atvirkštinį – asocialų poveikį. Tai ypač pasakytina apie laisvės atėmimo bausmės vykdymą Lietuvoje. Tačiau bausmė neatmestina. Ji yra svarbi mora-

¹⁵ Tai patvirtina ir per 2005 m. šešis mėnesius Lietuvoje ištirtų nusikalstamų veikų skaičius (19595), palygintas su 2004 m. atitinkamu rodikliu (19492) – padidėjo 0,5 proc.

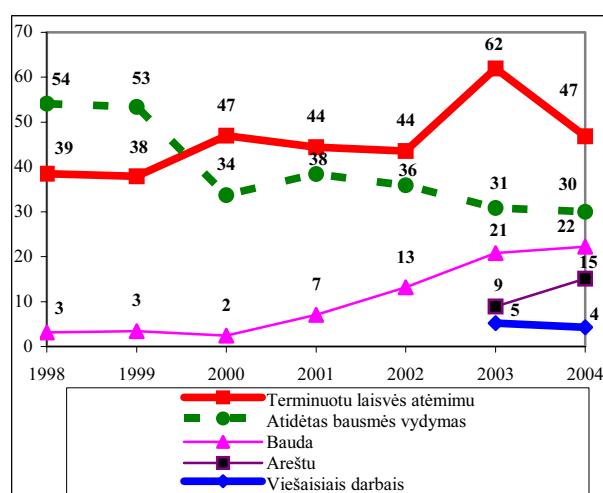
linė visuomenės reakcijos į kraštutinai nepageidaujamą elgesį išraiška. Bet bausmės resocializuojamasis poveikis yra nedidelis.

Lietuvoje vykdomos baudžiamosios politikos reformos tikslai atspindėjo kai kurias šiuolaikinio kriminologinio pažinimo išvadas. Naujajame 2000 m. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse [9] buvo įtvirtintos galimybės teismams skirti mažesnes bausmes, taikyti alternatyvias laisvės atėmimui bausmes. Todėl aktualu panagrinėti, kaip pasikeitė skiriamų bausmių struktūra ir dydis įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui.

Nagrinėjant dažniausiai skiriamų bausmių struktūrą (4 pav.) galima pasakyti, kad 2000–2004 m. bausmių struktūroje vyrauja laisvės atėmimo bausmė. 2003 m. laisvės atėmimo bausmės dalis labai padidėjo. Sudėję terminuoto laisvės atėmimo bausmės dalį su arešto dalimi (2003 ir 2004) galime konstatuoti, kad **įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui laisvės atėmimo bausmės pradėtos skirti dar dažniau**. Vienas iš teisės reformos tikslų – mažinti laisvės atėmimo bausmės skyrimą taikant alternatyvias laisvės atėmimui bausmes – liko nepasiektas. Atsiradusių galimybių dažniau skirti alternatyvias laisvės atėmimui bausmes teismai neišnaudojo. Bausmių skyrimo praktika pakrypo priešinga linkme.

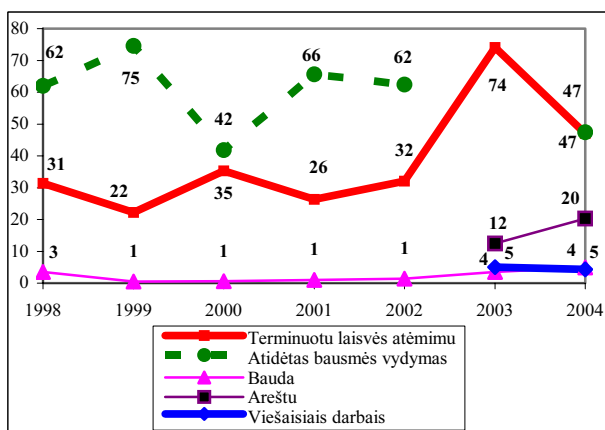
Kaip teigiamą aspektą galima vertinti labai padidėjusį baudos skyrimą. Bauda yra viena iš tinkamiausių bausmių asmenims, padariusiems turtines nusikalstamas veikas, kurios sudaro didžiąją nusikalstamumo dalį.

Kitas teigiamas aspektas – 2004 m. pokyčiai. 2004 m. buvo dažniau skiriamos arešto bausmės ir rečiau – terminuoto laisvės atėmimo bausmės. Areštas, kaip trumpalaikis laisvės atėmimas, kriminogeniškai vertinamas geriau, negu ilgai trunkantis terminuotas laisvės atėmimas. Teigiamas aspektas yra ir tas, kad 2004 m. laisvės atėmimo bausmės (terminuotas laisvės atėmimas ir areštas) buvo skiriamos rečiau.

4 pav. Nuteista fizinių asmenų Lietuvoje 1998–2004 m. proc. (dažniausiai skirtos bausmių rūšys) [10].

Nagrinėdami nepilnamečiams dažniausiai skiriamų bausmių struktūrą (5 pav.) galime matyti labai panašias tendencijas kaip ir visų nuteistų asmenų atveju. **Dar didesnis laisvės atėmimo bausmių skyrimo padidėjimas įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui matyti nepilnamečių atžvilgiu.** Kriminologams gerai žinoma tendencija – kuo jaunesnio amžiaus asmuo bus nuteistas, ypač pasodintas į kalėjimą, tuo didesnė tikimybė, kad ateityje jis darys nusikaltimus. Dar keisčiau atrodo šis laisvės atėmimo bausmių skyrimo nepilnamečiams šuolis naujojo Baudžiamojo kodekso kontekste. Šiame kodekse yra XI skyrius „Nepilnamečių baudžiamosios atsakomybės ypatumai“, kurio viena iš paskirčių – „riboti laisvės atėmimo bausmės ir didinti auklėjamojo poveikio priemonių taikymo šiems asmenims galimybes“ [9, 80 straipsnis].

5 pav. Nuteista nepilnamečių Lietuvoje 1998–2004 m. proc. (dažniausiai skirtos bausmių rūšys)[10].

Analizuodami vidutinę bausmės trukmę laisvės atėmimo įstaigose (1 lentelė) galime taip pat matyti keistas tendencijas teisės reformos kontekste. Teismo nuosprendžiu paskirtos bausmės vidurkis 2003 m. padidėjo, o 2004 m. mažai keitėsi. Taigi **įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui teismo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės pailgėjo. Dar labiau padidėjo realiai atliktos bausmės termino vidurkis** (1 lentelė). Kriminologams gerai žinoma tiesa – ilgi laisvės atėmimo terminai mažina laisvės atėmimo bausmės resocializuojamojo poveikio tikimybę. Nuteistasis vis labiau tolsta nuo aplinkos, būdingos gyvenantiems laisvėje, praranda ryšius su prosocialiais asmenimis, esančiais laisvėje, jis vis labiau prisitaiko prie gyvenimo sąlygų laisvės atėmimo įstaigoje ir kuo ilgiau jis ten išbūna, tuo sunkiau jam persiorientuoti, prisitaikyti prie staiga pasikeitusių sąlygų išėjus į laisvę. Po ilgo „resocializuojamojo“ poveikio laisvės atėmimo įstaigose Lietuvoje paprastai reikalinga papildoma resocializacija, pagalba asmeniui, išėjusiam į laisvę, kad jis galėtų prisitaikyti prie naujų sąlygų ir laikytis elgesio standartų.

1 lentelė. Vidutinė laisvės atėmimo trukmė Lietuvoje [11]

	2001 m.	2002 m.	2003 m.	2004 m.
Teismo nuosprendžiu paskirtos bausmės vidurkis	4 m. 8 mėn.	4 m. 4 mėn.	4 m. 10 mėn. 26 d.	4 m. 10 mėn. 8 d.
Realiai atliktos bausmės termino vidurkis	1 m. 8 mėn.	1 m. 10 mėn.	2 m. 5 mėn. 8 d.	2 m. 6 mėn. 9 d.
Tardymo izoliatoriuje praleisto laiko iki nuteisimo vidurkis	5 mėn.	5 mėn.	5 mėn. 20 d.	5 mėn. 14 d.

Nenuostabu, kad dažnai skiriamos laisvės atėmimo bausmės ir ilga jų trukmė atspindi esamą padėtį – **Lietuva pagal įkalinimo lygį yra viena represyviausių valstybių Europoje** (6 pav.). Tarp 25 Europos Sąjungos narių Lietuva yra trečia (po Estijos ir Latvijos) pagal didžiausią įkaltintų asmenų skaičių, tenkantį 100 tūkstančių gyventojų [12]. Įkaltintų asmenų skaičiaus, tenkančio 100 tūkstančių gyventojų, svorinis vidurkis dabartinės Europos Sąjungos valstybėse 2003 m. buvo 119 [12]. Lietuvoje įkaltintų asmenų skaičius, tenkantis 100 tūkstančių gyventojų, 2004 m. sausio 1 d. buvo beveik du kartus didesnis – 234.

6 pav. Įkalinimo lygis Europoje 2005 m. [13]

Lyginant teisės reformos tikslus ir padarytus atitinkamus teisinės bazės pakeitimus su teismų praktika peršasi viena išvada – teisėjų sąmonė atmeta šiuolaikinio

kriminologijos mokslo išvadas apie bausmių vaidmenį kriminogeniniuose procesuose. Teisėjų kriminologinis išsilavinimas sunkiai nuspėjamas. Nemaža dalis vyresnės kartos vadovo pareigas einančių teisėjų baigė studijas sovietiniais laikais, kai buvo propaguojama mintis, kad nusikalstamumas turi išnykti, o nusikalstamumo statistika buvo slapta. Kriminologijos mokslo išvados buvo politiškai kontroliuojamos. Tokioje aplinkoje susiformavęs kriminologinis supratimas yra tolimas pažinimo rezultatams, kuriais operuoja šiuolaikinis kriminologijos mokslas. Galima spėti, kad teisėjams būdingas menkas kriminologinis supratimas tų procesų, kuriuose jų vaidmuo lemiamas. Nieko nuostabaus – juk **asmenys, norintys eiti teisėjo pareigas, neprivalo būti studijavę kriminologijos, gali turėti buitinį kriminogeninių procesų supratimą**. Privalomųjų dalykų sąrašas nurodant minimalų kreditų skaičių patvirtintas 2002 m. spalio 4 d. Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimu Nr. 1568[14]. Jame nėra kriminologijos. Iš teisės studijų programų kai kuriuose universitetuose kriminologija jau išmetama.

Taigi teisėjas gali nežinoti, kodėl žmonės pažeidžia teisės normas, kokie veiksniai ir kokią daro įtaką pasirenkant, kaip elgtis, kokie poveikio būdai veiksmingiausiai mažina teisės pažeidimus. Teisėsaugos tikslas – ne vien represinis, atkuriamasis. Teisininkų paskirtis – užtikrinti teisės viešpatavimą, pirmiausia, kad nebūtų pažeidžiama teisė, o jau pažeista – atkuriamą. Deja, teisėjas gali turėti buitinį, stereotipinį, kelių šimtmečių senumo supratimą: nusikaltėliai – tai ypatingi žmonės, kitokie negu mes, nenorintys sąžiningai dirbti, bet siekiantys vien malonumų, jie bijo būti pagauti ir nubausti, todėl geriausias būdas mažinti nusikalstamumą – kuo griežtesnės bausmės.

IŠVADOS

Modernus nusikalstamumo statistikos supratimas atveria galimybes nagrinėti nusikalstamumo raidą net kardinalių teisės pokyčių laikotarpiu.

Registruotasis nusikalstamumas Lietuvoje po teisės reformos pradėjo didėti. Atskirų rūšių nusikalstamų veikų skaičiaus didesni pokyčiai dažniau taip pat susiję su didėjimu.

Užregistruotų nusikalstamų veikų skaičiaus didėjimas kriminologine prasme vertintinas kaip teigiamas teisės reformos Lietuvoje padarinys. Naujoji nusikalstamų veikų registracijos tvarka mažina nusikalstamumo latentškumą. Geresnė nusikalstamų veikų apskaita sudaro palankesnes sąlygas ne tik pažinti nusikalstamumą, bet ir reaguoti į jį – įgyvendinti nusikalstamų veikų prevenciją ir kontrolę.

Ištirtų nusikalstamų veikų procentinė dalis Lietuvoje po teisės reformos tapo mažesnė, tačiau dabar ištiriama daugiau nusikalstamų veikų. Ištiriamų nusikalstamų veikų dalies sumažėjimas atspindi natūralią vienodų išteklių tendenciją – kuo daugiau užregistruojama nusikalstamų veikų, tuo mažiau jų ištiriama.

Tardymo izoliatoriuje praleisto laiko iki nuteisimo vidurkis beveik nesikeitė. Baudžiamojo proceso spartinimo šiuo aspektu nenustatyta.

Įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui laisvės atėmimo bausmės pradėtos skirti dar dažniau. Vienas iš teisės reformos tikslų – mažinti laisvės atėmimo bausmės skyrimą naudojant alternatyvias laisvės atėmimo bausmes – liko nepasiektas. Matyti net dar didesnis laisvės atėmimo bausmių skyrimo nepilnamečiams padidėjimas. Kriminogeniniu aspektu tai vertintina ypač nepalankiai.

Įsigaliojus naujam Baudžiamajam kodeksui teismo nuosprendžiu paskirtos laisvės atėmimo bausmės vidutinė trukmė padidėjo. Dar labiau padidėjo realiai atliktos bausmės termino vidurkis. Teismų praktika pakrypo priešingai šiuolaikinio kriminologinio pažinimo išvados – ilgi laisvės atėmimo terminai mažina laisvės atėmimo bausmės resocializuojamojo poveikio tikimybę.

Teisėjų sąmonė atmeta šiuolaikinio kriminologijos mokslo išvadas apie bausmių vaidmenį kriminogeniniuose procesuose.

Į kvalifikacinius reikalavimus asmenims, norintiems eiti teisėjo pareigas, būtina įtraukti privalomas kriminologijos studijas.

LITERATŪRA

1. **Mokslo programos** „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė, kontrolės kryptys ir šiuolaikinė kriminalistikos koncepcija“ pirmoji (kriminologinė) kryptis „Nusikalstamumo Lietuvoje dinamika, prognozė ir prevencijos kryptys“. – Vilnius, 2004.
2. **Babachinaitė G.** Kriminologiniai nusikalstamumo raidos Lietuvoje periodizacijos aspektai. Lietuvos teisės tradicijos: mokslinės konferencijos medžiaga // Justitia. 1997.
3. **Crimes recorded** in criminal (police) statistic by type of crime including attempts to commit crimes. Seventh United Nations Survey of Crime Trends and Operations of Criminal Justice Systems, covering the period 1998–2000 // United Nations Office on Drugs and Crime http://www.unodc.org/pdf/crime/seventh_survey/7sv.pdf (July 08, 2005).
4. **The Criminal Law** with amendments to 22.01.2004. Translation and Terminology Centre (Latvia) <http://www.ttc.lv/New/lv/tulkojumi/E0032.doc> (May 26, 2005).
5. **Užregistruotos** nusikalstamos veikos Lietuvoje // Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus1.htm> (2005–02–10).
6. **Užregistruoti** nusikaltimai Lietuvoje // Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras <http://www.nplc.lt/stat/nus/nus41.htm> (2005–04–04).
7. **Kiškis A.** Kriminologinė statistika // Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras <http://www.nplc.lt/stat/stat.htm> (2005 04 26).
8. **Informatikos** ir ryšių departamento prie VRM statistinės ataskaitos „Duomenys apie nusikalstamumą Lietuvos Respublikoje per 1990, ..., 2004 metus (forma 1–Ž)“.
9. **Lietuvos Respublikos** baudžiamasis kodeksas // Valstybės žinios. 2000. Nr. 89-2741.
10. **Nuteistieji** asmenys pagal teismų paskirtas bausmes Lietuvoje // Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras <http://www.nplc.lt/stat/asm/asm9.htm> (2005 03 29).

11. **Kalėjimų departamento** prie Teisingumo ministerijos statistinės ataskaitos „Nuteistųjų laisvės atėmimu skaičiaus, sudėties (pagal padarytą nusikaltimą, amžių, bausmės terminą ir kt.) ir jų kaitos suvestinė“ 2001, ..., 2004 m.// Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras <http://www.nplc.lt/stat/atas/prd/nut/nut.htm> (2005 02 03)
12. **Map & Graph** European Union Countries by Crime Prisoners per capita // NationMaster.com 2003. http://www.nationmaster.com/graph-T/cri_pri_per_cap&int=1&id=EUN (July 11, 2005).
13. **Prison Brief – Europe** // International Centre for Prison Studies <http://www.kcl.ac.uk/depsta/rel/icps/worldbrief/europe.html> (April 9, 2005).
14. **Lietuvos Respublikos** Vyriausybės nutarimas Nr. 1568 „Dėl kvalifikacinių aukštojo teisinio išsilavinimo reikavimų asmenims, norintiems įstatymų nustatyta tvarka eiti teisėjo pareigas, patvirtinimo“ // Valstybės žinios. 2002. Nr. 97-4288.

CRIME IN LITHUANIA: WHAT CHANGES AFTER THE LAW REFORM?

Dr. Alfredas Kiškis
Mykolas Romeris University

S u m m a r y

The following newly re-approved codes came into effect from May 1, 2003: the Criminal Code, the Code of Criminal Procedure and the Penal Code of the Republic of Lithuania. The method of registering and accounting of criminal offences is changed too. Analyzes of crime dynamics covered the period of this changes is methodically wrong. This is predominant opinion of scientific community. The comparison of crime before and after May 1, 2003 is incorrect, they consider, because of great changes of criminalization, penal system, criminal procedure and registration of criminal offences.

However the question can be rised otherwise: what is the influence of law reform? How are changes of crime and reac-

tion on it in new judicial environment? Does the law reform caused the changes which were the goals of the reform?

The statistical data of criminal justice institutions has been analyzed.

The author concludes that:

- Modern perception of crime statistics opens facilities to analyze crime dynamics even at a period of crucial changes of law.
- Registered crime in Lithuania started to grow after the law reform. The new method of the registration of criminal offences reduces latent part of crime.
- Share of investigated criminal offences decrease, but the number of investigated criminal offences increase after the law reform. The decrease of the share of investigated criminal offences reflects a natural tendency of equal resources – more registered criminal offences, less investigated.
- The average of time spending in inquisitorial isolator remains flat. The acceleration of criminal procedure (one of the goals of the law reform) not achieved.
- Custodial sentences are passed more often after the new Criminal came into effect. One of the goals of the law reform – to reduce custodial sentences and to apply alternatives for imprisonment - is not achieved. Bigger increase of custodial sentences passed on juveniles is detected. It is assessed particularly negative by criminogenic aspect.
- The average period of custodial sentences increases after the new Criminal Code comes into effect. The average period of real imprisonment increases much more. Judicial practice turns conversely for conclusions of modern criminological cognition – long term imprisonment decreases the probability of resocialisation.
- The consciousness of judges refuses the conclusions of modern criminology on role of punishment in criminogenic processes.
- There must be obligatory criminological studies for persons eager for office of judge.

Keywords: crime, sentences, law reform.